

sants. En el següent capítol s'ocupa de les històries dels sants, de la difusió dels reculls hagiogràfics com la *Legenda aurea*, el *Flos sanctorum* i altres, i de les seves possibilitats de dramatització. A continuació analitza la recitació i el secret de l'enunciació en la pregària dels goigs i ho exemplifica en el següent capítol prenent com a exemple els goigs de sant Vicenç. El sisè capítol posa en relació l'escriptura dels goigs amb els cossos dels fidels, que els canten (i els ballaven), i els cossos dels sants, i analitza la paròdia i l'ús polític. Després és el torn de l'escriptura i la impressió. Un nou i extens capítol s'ocupa de la relació entre escriptura i paraula. El novè capítol tracta de la posició dels goigs en la litúrgia de l'Església. El desè, del preu de la pregària dels goigs i l'economia parroquial. I l'estudi es clou amb un epíleg recapitulatori.

Finalment, la utilitat del llibre es veu reforçada amb les referències de les fonts i la bibliografia, la reproducció d'una selecció de 44 goigs antics amb la corresponent taula i el llistat alfabètic dels impressors agrupats per localitats i amb la indicació dels anys o període d'activitat.

Sense cap mena de dubte, aquest llibre de Dominique de Courcelles constitueix una de les aportacions més importants que mai s'han fet al tema dels goigs des del vessant científic.

FERRER, Josep i Joan PUJADES (eds.): *Epistolari Joan Coromines & Josep Gulsoy*, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2010.

JOAN ANTON RABELLA

Oficina d'Onomàstica, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona
jrabella@iec.cat

«No es refiï enterament de mi: tota teoria en aqueixa mena de coses té un element de caràcter "tentative"; el goig més gran que vostè m'ha dat amb aquest treball i amb d'altres és veure que en els treballs de filologia catalana que emprèn vostè acabarà per arribar a certituds més grans i completes que les que jo havia assolit.» (carta 182, de Joan Coromines, 1 de gener de 1975, p. 446). Sí, com diu la màxima clàssica, un bon mestre és aquell qui fa possible que els seus deixebles el superin, Joan Coromines ha estat un gran mestre. Amb aquestes paraules Coromines predeia amb nitidesa que Joseph Gulsoy aniria més enllà del que ell havia arribat, i reflectia emotivament com això l'omplia de goig.

Joseph Gulsoy és una figura cabdal per a la gramàtica històrica catalana, un gran científic que exemplifica el rigor investigador, la capacitat d'anàlisi i la sistematicitat en l'exposició, una persona que, potser precisament per la seva generositat i humilitat, no ha tingut el reconeixement que sense cap mena de dubte mereix. No parlem d'una figura secundària, sinó de la persona que en molts aspectes ha fet les aportacions més decisives i, alhora, més brillants en aquesta disciplina,

com ho demostren els seus magnífics treballs agrupats al volum *Estudis de gramàtica històrica* (1993).

La publicació d'aquest epistolari contribueix a conèixer i divulgar la gran tasca realitzada per Joseph Gulsoy, i la part que realment li pertoca de l'obra compartida amb Coromines, un epistolari que, en realitat, segurament seria més pertinent que s'hagués denominat «Epistolari Joseph Gulsoy & Joan Coromines», i no a l'inrevés, perquè de les dues-centes setanta-quatre cartes només quaranta-quatre són de Coromines (la primera carta de Coromines és la núm. 47, 1960, p. 110) i perquè, malgrat que ens dóna molta informació de Coromines, sobretot hi veiem la formació, la feina i la vida de Joseph Gulsoy. I no solament les seves cartes són clarament majoritàries (més d'un vuitanta per cent de l'epistolari), sinó que aquesta publicació s'enriqueix, a més, amb les notes de J. Gulsoy (veg. p. 17) i amb una desena de textos seus, difícils de trobar, que s'hi publiquen com a annex.

Però la part primordial de la publicació són aquestes dues-centes setanta-quatre cartes conservades entre Joan Coromines i Joseph Gulsoy, que van des del 23 de febrer de 1955 fins al 10 de desembre de 1996, data de l'última carta (núm. 274), en què Gulsoy es referia precisament a la bona salut de Coromines, «En la seva última carta em deia que segons el report del metge de Calella, vostè gaudia de perfecta salut.» (p. 647), que, malgrat aquest diagnòstic, va morir el 2 de gener següent.

Les cartes inclouen notes dels editors, Josep Ferrer i Joan Pujades, que generalment són de caràcter descriptiu, gairebé enciclopèdic, i que ajuden a completar la informació sobre les persones i els esdeveniments que hi figuren. Encara que la informació que hi trobem és prou exacta, hi ha, tanmateix, alguna imprecisió que pot resultar significativa, com en el cas de la nota 4 de la p. 36 (carta 7, 1957), en què llegim: «Josep Maria de Casacuberta [...] Treballà a l'Oficina de Toponímia i Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans», però que, de manera més precisa, hauria de dir que J. M. de Casacuberta en va ser el primer director, un fet important ja que cal recordar que Casacuberta va ser el mestre de Joan Coromines en el camp de la toponímia. Així mateix, també cal remarcar que Joseph Gulsoy ha contribuït a completar les dades d'algunes d'aquestes notes, fins i tot més enllà d'aspectes personals i científics, com podem comprovar a la nota 4 de la p. 287 (carta 115, 1967), sobre J. B. Alart.

El llibre s'inicia amb un pròleg de Joan Ferrer, que, de fet, es tracta d'un excel·lent estudi de l'epistolari: Joan Ferrer hi analitza, de manera lúcida, el contingut, però sobretot la relació, l'obra i la vida de tots dos, una realitat de la qual ell va ser testimoni directe durant els darrers anys de vida, i de treball, de Coromines a Pineda, uns anys que van permetre tancar l'*Onomasticon Cataloniae*.

Joan Ferrer ressegueix, amb agilitat i afecte, el contingut del llibre, «un llibre virtuós perquè conté una alta dosi d'ensenyament filològic i també —i, potser, sobretot— de vida» (p. 5), en aquest teòric pròleg, que, en realitat, esdevé la millor ressenya d'aquest epistolari, del qual ens dóna les claus: des de com llegir-lo («la millor tessitura per emprendre la lectura d'aquesta rica col·lecció de cartes és

entendre-la com una llarga narració de la formació d'un deixeble, Joseph Gulsoy, en l'art i l'ofici de la filologia per esdevenir un lingüista de primer ordre.» (p. 5)), fins al valor de Josep Gulsoy com a lingüista («Els treballs de Joseph Gulsoy penso que són insuperables. El rigor filològic i lingüístic és la característica principal del treball de Gulsoy. (...) Els articles signats per Joseph Gulsoy són unes peces mestres de saviesa filològica i lingüística.» (p. 13); «En realitat Joseph Gulsoy ha escrit treballs que penso que són insuperables com ara el conjunt d'articles etimològics del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de l'*Onomasticon Cataloniae* o els treballs aplegats en el seu imprescindible volum *Estudis de gramàtica històrica* (1993), que és al meu parer, el llibre que conté els estudis més sòlids de gramàtica històrica de tots els temps.» (p. 14)), i també com a persona («Gulsoy, home d'una modèstia proverbial, és alhora un savi com n'hi ha i n'hi ha hagut pocs.» (p. 6)).

I precisament a l'hora de parlar dels aspectes personals, Ferrer mostra una cura i una discreció especials, tant quan tracta sobre la relació entre Coromines i Gulsoy («hi ha fragments d'aquesta llarga història de formació, de mestratge i de saviesa filologia que esdevenen extraordinàriament emotius.» (p. 8); «Hi ha també en aquest conjunt de cartes de caràcter filològic de tema fonamentalment científic tot un seguit d'aspectes íntims que van aflorant amb delicadesa i discreció.» (p. 9)), com quan s'ha de referir a aspectes més sensibles, com la personalitat de Coromines, una persona «carismàtica» i «exigent» («Les cartes van mostrant com es forma un filòleg al costat d'un mestre carismàtic com era Coromines.» (p. 6); «Aprendre amb un mestre rigorós i exigent com ho era el gran Coromines no era fàcil.» (p. 8); «En les lletres que Joan Coromines envià a Joseph Gulsoy es veu el tarannà complex del “great Coromines”.» (p. 11)).

L'epistolari és un recorregut per la vida dels dos protagonistes, però, com indicàvem anteriorment, sobretot de Joseph Gulsoy. Un viatge que s'endinsa tant en l'aspecte científic com en el personal. Així, al començament les cartes reflexionen, d'una banda, el procés de formació de Gulsoy com a investigador («El rigor amb què procedí Gulsoy en la seva formació com a investigador és modèlic.» (p. 8)) i, de l'altra, el caràcter internacional de la seva vida (d'origen armeni, casat amb una dona alemanya, resident al Canadà, amb viatges continus a Chicago, i després a Catalunya, València i Alemanya). Un començament marcat pel neguit per aconseguir la ciutadania canadenc (carta 34, 1959, p. 89) —cosa difícil amb els viatges a Chicago («the Canadian Citizenship council is not willing to approve my citizenship before the end of the next year because I stayed a long time away from Canada.»; carta 23, 1958, p. 69)—, per assolir una estabilitat professional («Ja puc comunicar-li la nova del meu ascens al professorat», carta 134, 1970, p. 326) i per poder tirar endavant la seva tasca com a investigador («The heat was terrible here [a València] these last days and my production very low.» carta 15, 1958, p. 55). I on va apareixent molta informació de la vida més quotidiana: sobre la compra d'una casa (cartes 75 i 76, 1963, ps. 188 i 189), sobre el naixement dels fills (carta 77, 1964, p. 193; carta 140, 1971, p. 336), sobre les malalties familiars, etc.

Aquelles primeres cartes mostren un món avui llunyà, vist, a més, amb els ulls d'una persona que prové d'una cultura ben diferent, un món de ben segur sorprenent per al jove Gulsoy: «Al parecer yo había escogido la peor temporada para mis estudios en Valencia. Tuvimos fiestas una tras otra.» (carta 9, 1957, p. 40), com ja ho remarca Joan Ferrer: «Aquell món de fa més de cinquanta anys devia ser ben pintoresc. Fins i tot a Patraix, Josep Gulsoy va ser nomenat “fallero d'honor”. Suposo que deu ser l'únic filòleg del món que ha rebut aquest títol!» (p. 7). Un món tan llunyà que fins i tot Coromines escriu que Eivissa «és el lloc de més repòs en totes les terres catalanes.» (carta 101, 1966, p. 261).

Les cartes dels primers anys també expliquen la veneració de Gulsoy pel seu mestre: Coromines li presenta els principals estudiosos i les personalitats més rellevants d'aquell moment (com M. Sanchis Guarner, F. de B. Moll, Joan Fuster o Germà Colón), el guia científicament, a la seva manera, i li fa cartes de recomanació, que resulten molt importants per a la projecció professional de Joseph Gulsoy («My heart felt gratitude for your recommendation!», carta 63, 1961, p. 155; «Thank you very much indeed for your kind letter to them.» [en la recomanació per a la publicació de la tesi de Gulsoy], carta 70, 1962, p. 174).

Però no solament hi ha aquesta preocupació més material pel deixeble, sinó que també hi veiem un Coromines afectuós i encoratjador («The warm note you put in about my method of work was very encouraging.» carta 13, 1958, p. 51), un Coromines sempre vehement, però càlid, com llegim, per exemple, en una dedicatòria autògrafa a la seva edició del *Libro de Buen Amor*: «A Joseph Gulsoy, gran amic, seguidor fidel, ja mestre i amb l'esperança de veure'l encara quan ja sigui gran mestre.» (carta 119, 1968, nota 3, p. 295). Un mestre que, al llarg dels anys, continuarà expressant la confiança, l'agraïment i l'afecte pel deixeble: «La seva carta em dona una íntima satisfacció: de veure un home del seu valor tan amatent, i amb tant de deler de fer per mi tot el que pot (...). Quantes vegades hem comentat amb la meua dona que fou per un voler de Déu que vostè va venir a estudiar a Xicago.» (carta 146, 1972, p. 350); «Vaig rebre una altra de les seves afectuoses cartes, que són sempre un platxeri de l'ànima per a mi.» (carta 150, 1972, p. 359); «Esplèndid! Sou un gran amic i un filòleg incomparable. Infinites gràcies per la vostra ajuda.» (carta 158, 1973, p. 385).

Un mestre, tanmateix, amb una personalitat molt marcada, que pot arribar a fer-li les recomanacions més puntuals («You should not say Castellón in English: leave those barbarous hybrid, adaptatives from Castilians. What would you think if I said in English I crossed the San Lorenzo?» carta 80, 1965, p. 206) i a fer-li fer també tots els papers de l'auca (com quan li fa treure uns llibres de la biblioteca: «I fell quite guilty in respect to the books I borrowed from the library in your name. Last Friday, I mailed them registered and I think they will have reached you already. [...] I would be fully responsible for the lost of any one of them.» carta 29, 1959, p. 77).

La veneració i la fidelitat de Gulsoy per Coromines, forjada des del principi de la seva relació, travessarà els anys inalterable, sòlida: «I shall be very grateful

for your guidance in this matter.» (carta 71, 1962, p. 178); «I was overwhelmed by your generosity in providing me with precious data and so much useful advice for the study of *dins* and *amb*. I can hardly express my gratitude by words alone.» (carta 72, 1963, p. 179); «I am infinitely grateful to you.» (carta 84, 1965, p. 220); «jo estaré encantat d'haver fet alguna cosa per a vostè, mestre tan estimant. Però hi ha una condició: no em parreu de les despeses! Serà un regal!» (carta 145, 1972, p. 349).

Gulsoy considera que el mestratge de Coromines és un gran honor, de manera que tota col·laboració amb el mestre és per a ell una gran recompensa: «la idea de tenir el meu nom al costat del seu en una publicació és molt afalagadora, i espero que aquesta no serà l'única col·laboració» (carta 174, 1973, p. 422). En aquest sentit, arriba a entendre i justificar les errades o les mancances de Coromines: «Un Coromines pot permetre's de no referir-s'hi un cop indicat on és l'error, però un treballador de la meua posició ha d'analitzar tots els detalls, indicant tots els errors i els encerts.» (carta 180, 1974, p. 439).

Aquesta fidelitat es mantindrà fins i tot en aspectes tan delicats com l'autoria del *DECat*: aquest diccionari s'inicia amb la proposta de Coromines de compartir-ne l'autoria («la proposta que li faré més detingudament quan arribi. Un *Diccionari etimològic de la llengua catalana*, de considerable envergadura; autors Josep Gulsoy i Joan Coromines.» carta 192, 1975, p. 474), una proposta que és acceptada amb il·lusió per Gulsoy («Rebo amb gran plaer la nova sobre el *Diccionari etimològic de la llengua catalana*, "d'envergadura considerable", que farem entre els dos; (...) portarem aquest diccionari a bon terme entre el dos.» carta 193, 1975, p. 476), com recorda ell mateix («Joan Coromines, havent-se decidit a iniciar la redacció del *Diccionari etimològic català* (...) fa els primers passos per aconseguir la meua incorporació a l'equip de col·laboradors que està formant. No m'ho proposa directament, sinó obliquament (...) li faig saber emfàticament que estic sempre disposat a col·laborar amb ell.» carta 189, 1975, p. 466); però, anys més tard, i arran de la intervenció de més persones en el procés de publicació del *DECat*, Coromines canviarà el plantejament sobre l'autoria d'aquesta obra ([Coromines] «el conjunt del llibre serà obra meua» carta 232, 1979, p. 570).

Fins i tot en aquesta situació, Gulsoy expressarà la seva opinió amb respecte, malgrat que era un tema que tenia una gran transcendència professional per a ell («això s'interpretarà per molts com: els col·laboradors no fan res més que posar en net el que ja es troba escrit i tractat per Coromines (...). M'ho considerarien com a treball d'un assistent. El cas és que jo he de justificar la meua col·laboració en el diccionari al Canadà Council, a la Universitat i, fins i tot, a la meua dona.» carta 232, 1979, p. 570), i sempre deixarà clar que acceptarà el criteri del mestre («Vegi, si us plau, el que cal fer sobre la qüestió que esmento en la carta. Si vostè suggereix alguna altra cosa, no m'hi oposo, és clar.» carta 252, 1983, p. 609).

En aquest cas els comentaris de J. Gulsoy ajuden a entendre la situació que es va generar a propòsit de l'autoria del *DECat* («Hi ha un petit problema: jo solia posar el meu nom abreujat J. G. als articles que redactava, articles solts. En encar-

regar-me de la *N* íntegra havíem acordat el Prof. Coromines i jo que posaríem, més aviat, una nota a l'inici de la *N* (a peu de pàgina) fent constar que tota la lletra *N* fou redactada per J. G. o J. Gulsoy.» carta 252, 1983, p. 609), una situació que amb uns altres protagonistes, i sense la generositat de Joseph Gulsoy, hauria pogut esdevenir molt conflictiva.

L'epistolari reflecteix la participació fonamental de Gulsoy (autor d'articles de les lletres B, C i E, i de la totalitat de les lletres N, O, Q i U) en la realització del *DECat*, tant per la redacció d'un nombre molt important de les entrades d'aquesta obra, com també per l'aportació del seu rigor científic i d'un gran entusiasme («Per fi he pogut fer els articles *badar* i *badallar*, i em semblen satisfactoris. El treball del *Diccionari etimològic* m'entusiasma cada dia més.», carta 197, 1975, p. 486).

Com en el cas d'aquest diccionari, l'epistolari conté una informació valuosíssima sobre el procés de realització de les principals obres de tots dos autors. Veiem com s'hi gesten, com es van concretant i com es van publicant el *DECat* i l'*Onomasticon Cataloniae*, i també els *Estudis de toponímia catalana*, *Les vides de sants rosselloneses* o *Entre dos llenguatges*, de Coromines, i molts dels magnífics treballs de Gulsoy aplegats posteriorment als *Estudis de gramàtica històrica* (com l'evolució de les *ee* tòniques, el desenvolupament de la semivocal *-w* en català, el desenvolupament de la *-L* implosiva o l'estudi sobre la *-o* de la primera persona de l'indicatiu present en català: [Coromines] «És molt encertada la idea d'estudiar a fons el problema de la *-o* del present i de la *-i* del subjuntiu. No hi ha cap dubte que vostè personalment hi podria fer una aportació considerable.» carta 141, 1971, p. 340).

La informació que hi trobem resulta, doncs, bàsica per poder contextualitzar i entendre la gestació i la realització d'uns treballs únics, que han tingut una transcendència definitiva per als estudis històrics de la llengua catalana; però l'epistolari va molt més enllà del contingut científic (amb cartes, i notes posteriors de Gulsoy, que esdevenen veritables treballs de recerca, com la carta 62) i sobretot ens apropa a les persones, la seva relació i la seva vida, perquè la tasca científica ve marcada, en tots dos casos, per unes personalitats ben diferents. Aquí el contrast resulta extraordinari: la sistematització de Joseph Gulsoy enfront de la intuïció de Joan Coromines, que veiem, per exemple, en les propostes etimològiques de *Turbó* (amb la hipòtesi formulada arran d'una «ventada molt forta» quan es dirigien tots dos cap a les Viles del Turbó (carta 88, 1965, p. 231) o de *mero* (en què finalment, i discretament, Gulsoy assenyalava que «Voldria notar, per la meua banda, que no havia trobat cap referència a la voracitat i crueltat d'aquest peix.» carta 236, 1980, nota 3, p. 582).

En aquest mateix sentit, l'epistolari reflecteix la consciència de Coromines sobre la limitació, el valor conjectural, d'algunes de les seves propostes: [Coromines] «Aquests [els estudiosos que accedeixin als seus materials inèdits i sense usar] caldrà que tinguin en compte que hi ha moltes pensades simplement posades sobre el paper sense que hi hagi pogut pensar seriosament per tal de rumiar-les i comprovar-les més endavant.»; «Jo també treballo partint de pensades no

comprovades, ai de mi!, com els toponimistes espanyols: només que jo almenys tinc el pudor de no publicar-les.»; «Tinc milers d'idees *provisionals* com aquestes, posades en cèdules. Caldria, però, que si algun dia algú troba tals “pensades”, sense base assegurada, en els meus papers, tingui el bon seny de no creure-hi, ni donar-les a conèixer com a *conclusions* meves, si doncs no troba almenys algun agafador sòlid on pugui aferrar-les.» (carta 80, 1965, p. 201 i 203).

A mig camí entre la ciència i la vida personal, tenim la relació amb els altres investigadors, en què l'epistolari palesa la contundència, prou coneguda, de Coromines. El cas que ocupa més pàgines és la relació amb Yákov Malkiel, [Gulsoy] «Malkiel, who has declared himself your enemy.» (carta 74, 1963, p. 184). Gulsoy dedica una extensa nota a explicar aquesta animadversió recíproca, entre Coromines i Malkiel (carta 81, 1965, p. 208-210): però, malgrat que pren partit per Coromines clarament (referit al volum miscel·lànic d'*Estudis dedicats a la memòria de Pompeu Fabra*: «Hi ha molts articles bons, però ahora alguns dolents i fluixos. L'article de Malkiel és un dels dolents i és de molt mal gust.» carta 143, 1971, p. 346), no pot deixar de constatar que el seu mestre a vegades també s'excedia: «A Malkiel li convenia prestar més atenció a la documentació antiga reunida per R. Menéndez Pidal. D'altra banda, J. Coromines no havia de procedir amb rigidesa en l'aplicació de les regles en alguns desenvolupaments.» (carta 81, 1965, nota 2, p. 210).

Però també hi apareixen molts altres lingüistes, com Fouché («avui Fouché es recorda només com un lingüista enterament desacreditat per la seva lleugeresa», carta 176, 1974, p. 426), Griera («Nota manuscrita de Joan Coromines: “[Griera] de filòleg quasi tant, era pèssim en tot, fins i tot com a modest LEXICÒGRAF”» carta 179, 1974, nota 6, p. 343; «encara que vastament susceptible de millora és la millor obra del seu autor [la *Phonetique historique* de Fouché], més encara és l'única de les seves obres que pot rebre el qualificatiu de “bon llibre”, i usa, en canvi, la *Dialectologia* de Griera, horrible amuntegament d'errors grossers, absolutament mancat de qualsevol qualitat?», carta 104, 1967, p. 270) o Badia («En Badia i Margarit va escriure sobre això un caramull de disbarats, desorientat pel pedant, pretensions (i força ignorant) fonetista portuguès Armando de Lacerda.» carta 122, 1968, p. 302).

En aquest punt, Gulsoy demostra una actitud molt diferent, ja que generalment tendeix a destacar els aspectes positius dels estudiosos i de les persones («J. Roca-Pons, gran erudit i mestre, home de bon cor i altament modest, fou estimat i admirat pels seus deixebles i col·legues», carta 102, 1967, nota 2, p. 265), de manera que fins i tot arriba a matisar, positivament, les opinions de Coromines (com en el cas de Badia: «Altrament, però, s'ha de notar que Badia ens va donar el quadre general, molt útil, de la fonètica actual de la llengua catalana», carta 122, 1968, p. 303). Mentre que, quan ha d'expressar una crítica, la fa amb un to mesurat, com en el cas de les notes de gramàtica històrica de P. Russell-Gebbett a *Mediaeval catalan linguistic texts* (1965): «treatment of the historical grammar is not brilliant, but this is not the important thing» (carta 92, 1965, p. 238).

Un dels casos més compromesos, les crítiques a F. de B. Moll, també apareix a l'epistolari. Aquest és potser un dels aspectes més sorprenents de l'obra de Coromines, que critica un autor, Moll, que no solament havia fet una gran tasca, sinó que, a més, l'havia feta des d'una gran humilitat i generositat. En aquest cas, les cartes permeten veure com Coromines va provar de solucionar aquesta situació, per la qual cosa va convidar la filla de F. de B. Moll a Boí: "l'Aina Moll: la visita d'aquesta va servir almenys per contrarestar el perill d'una tibantor entre el nostre diccionari i el del seu pare i ella: en Moll em penso que ha quedat content d'aquest esforç que he fet per mantenir la simpatia entre les dues empreses (...) vaig acceptar de canviar segons el consell d'ella algunes expressions que els podien resultar feridores.» (carta 222, 1978, p. 548-549). Una informació que Gulsóy (nota 2, p. 549) completa amb la visió d'Aina Moll del mateix episodi («el que Aina Moll diu tan bellament referent a aquesta visita a Boí»), que parla des del caràcter de Coromines fins a aspectes estilístics: «Acostumada a l'estil clar i sobri del meu pare, que tant havia lluitat perquè mossèn Alcover abandonés el seu estil barroc i batallador en la redacció del *DCVB*, em vaig considerar obligada a exposar-li sincerament algunes objeccions. Ho vaig fer, amb certa por de despertar les seves iras, i amb gran sorpresa meva, les va acceptar perfectament».

Segurament, però, l'aspecte més determinant d'aquest epistolari, d'aquest recorregut per les seves vides, podria ser el pas del temps, molt visible al llarg de la correspondència, i amb unes conseqüències palpables en la salut de tots dos. Tal com apunta Joan Ferrer al pròleg: «L'obra titànica de Coromines potser es podria llegir en clau de lluita contra el temps que passa.» (p. 12). Una lluita que cada vegada serà més palesa: «L'obsessió per la feina i pel temps s'anirà tornant a mesura que aniran passant els anys cada vegada més punyent. (...) La solitud del gran lingüista a Chicagó, confessada en una carta, és molt colpidora.» (p. 11).

La realització d'aquesta tasca gegantina anirà minvant la salut i l'ànim, primer, de Coromines: «d'ençà de l'atac cardíac que havia tingut a mitjan novembre de 1966 la seva salut es deteriorà progressivament» (carta 207, 1977, nota 2, p. 514); «Coromines escrigué aquesta carta durant un període de fort desànim» (carta 207, 1977, nota 2, p. 513); «a vostè li parlaré francament, però a d'altres no tant. Penso dir a En Cahner i als altres que s'hi interessin que jo no em veig amb forces per tirar endavant el *DECat*, aquesta obra colossal, immensa, interminable, si no rebo alguna col·laboració. Pretextaré diverses raons per no rependre (sic) la redacció. Anar ajornant-la. A veure si trobem algun col·laborador. Francament he de dir-li Gulsóy que quan m'alço els matins em sento aclaparat de la feina nocturna. (...) A vostè li dic tota la veritat. (...) Des d'ara hauria de procurar no fer tant això de treballar de nit i de dia, car és de témer que el cos aviat fallarà.» (carta 207, 1977, p. 512)

I, amb el pas del temps, també de Gulsóy: «El cas és que sovint em trobo desanimat i desmoralitzat. (...) El metge no em troba res greu i em prescriu repòs, passeig i excursions.» (carta 235, 1980, p. 578); «Finalment puc escriure-li, després d'un semestre de treball excessiu, d'estat d'ànim deprimat i de salut delicada. (...) Altrament no tinc energia per a fer res.» (carta 262, 1986, p. 625).

El camí que prendran davant d'aquesta situació serà, tanmateix, oposat: Coromines s'aïllarà cada vegada més —marxarà a viure a Pineda en contra de la voluntat de la seva dona, Bàrbara de Haro— i persistirà en la seva tasca, en el seu combat definitiu per acabar la seva obra, fins i tot en detriment de la seva salut i del seu matrimoni.

Gulsoy, contràriament, aturarà el treball intel·lectual i se centrarà en la família: «Pel que fa a mi, ara em trobo molt millor. (...) Des de mitjan juny m'he subjectat a un règim de vida diferent sense cap activitat intel·lectual: cuidant el jardí, cuinant i fent excursions amb la meva dona.» (carta 236, 1980, p. 580) (una opció personal present ja de bon començament: «To have a bigger family, a big house, a big garden, are not things that help the cause of research», carta 78, 1964, p. 194). Una prioritat vital que no té en compte solament la seva salut, sinó també la de la seva dona, Hilde: «la meva dona des de fa dos o tres anys té fortes migranyes; sovint està irritable i per qualsevol insignificança té depressions i em cal fer-li costat contínuament, vigilar-la i ajudar-la tant com pugui.» (carta 265, 1990, p. 632); «no em convé deixar la meva dona tota sola a casa. Tendeix a tenir depressió» (carta 269, 1993, p. 639).

Gulsoy, però, mantindrà el seu compromís amb el mestre i la preocupació per Coromines, per la seva salut, i fins i tot pel seu matrimoni: «i ara tornem a la situació de vostè. De bell antuvi he de dir que la seva situació em preocupa molt. Les condicions en què vostè treballa m'alarmen veritablement. És clar que allò de treballar fins a la matinada no pot seguir, perquè el cos no li pot aguantar molt de temps. I tot això sense tenir la cura de la seva muller. Li prego que canviï el ritme del treball (...) i per això, benvolgut mestre, vostè ha de cuidar la salut, costi el que costi.» (carta 208, 1977, p. 517).

Sobretot és en aquest darrer aspecte que l'epistolari esdevé personal, gairebé íntim. Les paraules de Joseph Gulsoy, expressades amb delicadesa i respecte, mostraran com el matrimoni Coromines es va deteriorant de manera molt explícita: «la vida domèstica del matrimoni Coromines no era gaire estable en aquella època. La seva muller, Bàrbara de Haro, no s'havia avingut mai a la idea que el nou gran projecte del *DECat* es fes des de Pineda, passant-hi el seu marit tot l'any. (...) Era una dona infeliç.» (carta 207, 1977, nota 2, p. 513); «A més a més, m'és forçós de dir-li que vostè haurà de posar pau a la casa amb la senyora Coromines: tots sabem que és una persona poc raonable, però cal intentar trobar el camí de comprensió mútua (...) i vostè em perdonarà la gosadia de posar-me en els seus afers privats.» (carta 208, 1977, p. 518); «Tots hem de fer un esforç especial per veure que la senyora estigui contenta: això per a la salut d'ella, i per a l'harmonia entre vostès dos.» (carta 224, 1978, p. 555).

La tasca titànica del *DECat* i de l'*Onomasticon Cataloniae*, i l'esforç que va exigir a Josep Gulsoy, també acabarà afectant la visió de la dona de Gulsoy, que, malgrat la gentilesa i la cura del seu marit, acabarà essent reticent a la seva participació en aquestes obres, sobretot per les conseqüències negatives en la salut de Joseph Gulsoy: «Atesa l'enormitat de la feina [es refereix a la petició Coromines

de col·laborar a l'*OnCat*] que requeria (...) i, a més, el fet que el mestre llavors tenia 85 anys, em van fer veure que la meua col·laboració era molt desitjable. Certament, no comptava amb aquest compromís, d'una banda, tenia una sèrie d'estudis en marxa i, de l'altra, esperava una certa resistència per part de la meua muller, però així i tot vaig acceptar l'oferta (...) no em podia negar a un prec fet pel mestre estimat.» (carta 264, 1988, nota 5, p. 630). Una reticència de la qual Coromines era conscient: [Gulsoy] «La meua dona està ara disposada molt favorablement al nostre treball, i no hi haurà cap inconvenient per al meu viatge l'any vinent i cada any després.» (carta 242, 1981, p. 592), com indica la nota 4: «Nota manuscrita de Joan Coromines: "sí?"».

A mesura que avança l'epistolari podem comprovar com les cartes s'espaiem, com el temps els va distanciant: «Fa temps que no sé res de vostè. Rebo, de tant en tant, les trameses de cèdules (...) i, ni vostè ni en Duarte, no hi afegeixen res: cap paraula personal, i això em fa angúnia.» (carta 245, 1981, p. 597). Tanmateix Gulsoy, que com recorda Joan Ferrer «fou l'únic deixeble de Coromines que va seguir el camí traçat per ell.» (p. 8), seguirà fidel fins al final, fins a la carta final, a l'afecte i el mestratge de Joan Coromines: «Hem perdut la comunicació i no hi ha dret, però el llarg silenci no és senyal de refredament de l'amistat. Això mai! Ben al contrari, molt sovint penso en vostè i el recordo amb afecte. Tant de temps que vam passar junts, treballant, les nostres converses, i les mostres d'amistat!» (carta 274, 1996, p. 647).

CORRONS, Fabrice i SANDRINE FRAYSSINHES Ribes (coords.): *Lire Carme Riera. À propos de La meitat de l'ànima. Llegir Carme Riera. A propòsit de La meitat de l'ànima*, Péronnas, France, Editions de la Tour Gile, 2010, («Collection catalane», núm. 15).

MARINA LÓPEZ MARTÍNEZ

Universitat Jaume I, Departament de Filologia i Cultures Europees – Filologia Francesa, Castelló

Esta monografia que consta de tres parts, «Carme Riera: Qui és i per què escriu?», «La quête identitaire dans *La meitat de l'ànima*» i «Pour une lecture complice», duta a terme gràcies a la labor de Fabrice Corrons i Sandrine Frayssinhes de la Universitat de Lumière Lyon 2 i de la Universitat de Paul-Valéry, Montpellier III, respectivament, ha comptat amb la col·laboració de l'Associació Francesa de Catalanistes i de l'Institut Ramon Llull. El desig de donar a conèixer Carme Riera i la seua obra *La meitat de l'ànima*, qualificada per Carme Gregori Soldevila com «la culminació perfecta de la trajectòria novel·lística de Carme Riera» (p.181), es converteix no sols en una iniciativa meritòria sinó també necessària, atès que l'obra esmentada s'ha inscrit en el programa de la prova oral opcio-